

Landesbibliothek Oldenburg

Digitalisierung von Drucken

In Pavlinam Religionis Christianae

Brockmann, Georg

Gryphiswaldiæ, [1780?]

VD18 13268651

urn:nbn:de:gbv:45:1-15683

IN
PAVLINAM 42
RELIGIONIS
CHRISTIANAE

DESCRIPTIONEM
QVAE ACTOR. XXIV. COM. 14. 15. 16. HABETVR,
COMMENTATIO.

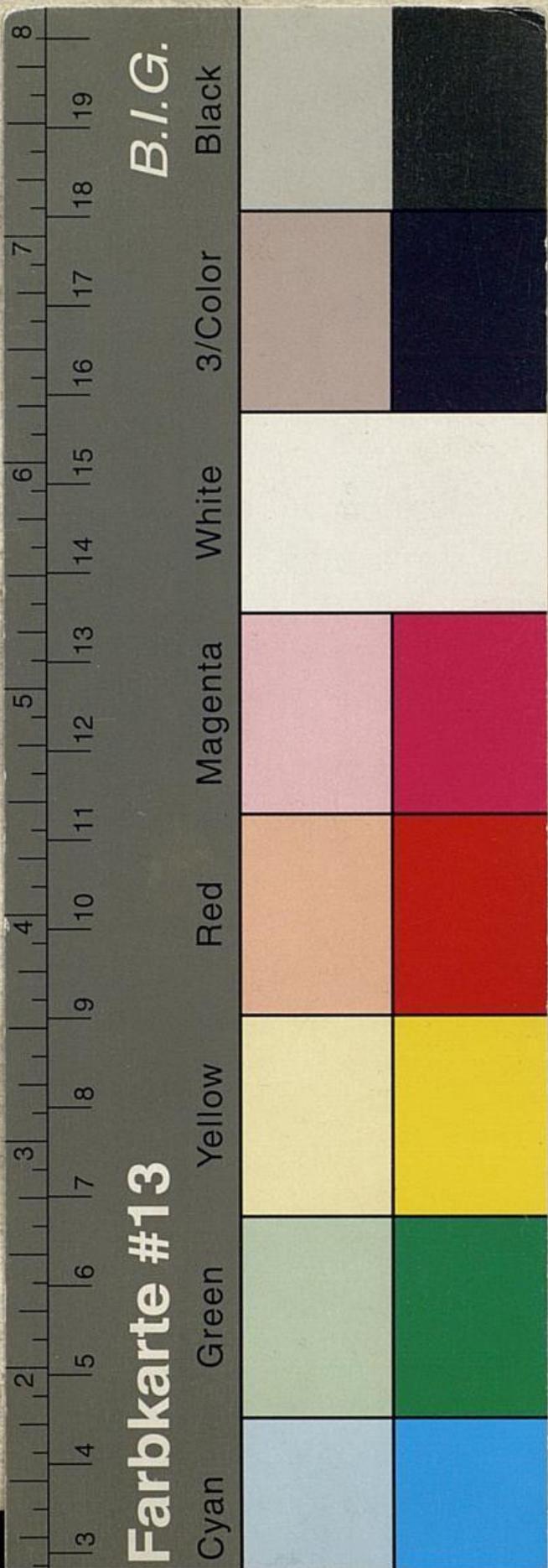

AVCTORE
GEORGIO BROCKMANN,
S. S. THEOL. DOCT. ET PROF. ORD.

GRYPHISWALDIÆ
LITTERIS ANT. FERDIN. RÖSE, REG. ACAD. TYPOGR.

P R A E F A T I O.

Quam de religionis christianae natura meditatur tractationem, nostris temporibus fatis accommodatam esse, nulli dubitamus. Qui enim supra Theologorum vulgus sapere putantur, genuinam huius religionis indolem antiquiorum studiis inuolutam magis quam declaratam esse queruntur, pristinam eius simplicitatem reuocandam suadent, et ex parte illam cum puriore naturali plane eandem esse, strenue propugnant. Fallacibus eiusmodi declamationibus Commilitonum quorundam animi, consilio ac ratione nondum fatis firmati, eo abripiuntur, vt, neglectis fere Theologorum scholis, Philosophiae saltem liberaliumque artium studiis delectentur, seque

qualicumque illorum notitia tinctos, ad obeundum publicum doctorum Christianae religionis munus satis instructos esse putent. Sinistra illa persuasione tantum sibi communissime proficiunt, ut, ad consuetum admissi examen, turpem scripturae sacrae, primariorumque religionis Christianae dogmatum incertitiam prodant, atque ad munus sacrum fungendum inidonei reperiantur. Malo rei nostrae sacrae hinc metuendo, me quidem iudice, aliqualis parabitur medicina, meditando eiusmodi huius religionis descriptionem, quae illius naturam et partes essentiales ita dilucide explicat, ut non solum Christianae et naturalis religionis differentia pateat, sed et praecipua Christianae capita, cuius inculcanda, a Theologorum placitis, quae ad disputandum peritis relinquenda sint, facile discerni queant. Huiusmodi autem religionis Christianae descriptionem Paulum, ex eius doctoribus non ultimum, Act. XXIV. com. 14 — 16. suppeditasse, persuasum plane habemus. Hancque ob causam illam in Commilitonum gratiam quodammodo duabus sectionibus, exegetica altera, altera dogmatica enucleare decreuimus. Quod ut prospere nobis succedat, Spiritus veritatis faxit.

SECTIO

SÈCTIO I.

E X E G E T I C A.

---

§. I.

Quamvis momenti hoc Pauli effatum in definienda religionis Christianae natura habeat, oculis quasi iudicari poterit, si et Auctoris gravitatem, et dicendi, qua usus est opportunitatem cogitamus, ex nexu textus nostri cum antecedentibus declarandam. Verba enim textus nostri, pars sunt orationis apologeticae, qua Paulus coram Felicis tribunali pro capite suo dixit. Etenim cum Tribunus Lysias Paulum ex Hierosolymis vincitum Caesaream mitteret, eo etiam Iudaeos Pauli accusatores ablegabat, ut de crimine, cuius hi illum reum egerant, ipse Iudaeae Procurator cognosceret. Iudaeorum autem Pontifex ac Seniores secum Caesaream duxerant Oratorem Tertullum, hominem, ut videtur, Romanum, linguae et formularum fori peritum, cui causam suam perorandam commiserant. (com. 1. 2.) Ab hoc Actore triplex Paulo, coram Felicis tribunali adducto, intendebatur crimen, propter quod pro reipublicae peste (c. 5.) habendus, et capite plectendus esset. Primum illorum erat, quod Iudaeos, per orbem Romanum dispersos, ad seditiones concitaret: alterum, quod recens natae Nazarenorum sectae antesignanus esset: tertium denique, quod Iudaeorum templum profanare tentaverit, (com. 5. 6. conf. cap. XXI. c. 29.)

§. II.

Istiusmodi calumniis Felicis animum in Pauli perniciem facillime acui posse, persuadere sibi poterant Iudaei, rem suam omnem circumspicientes. Primo enim adhuc in recenti memoria erant exempla, a Iosepho *Antiq. Lib. XX, c. 6.* adducta, quae Felicis in tur-

latores reipublicae feueritatem loquebantur. Deinde notus ipsis erat Romanorum in peregrinas religiones animus. Omnes enim, teste CICERONE in *Verr. 4. c. 59.* Deos patrios, quos a Maioribus acceperant, colendos sibi diligenter, et retinendos arbitrabantur. (conf. CASAUBONUS ad *Persii Satyr. V.*) Nec incompertum Iudaeis esse poterat, optimos Romanorum sanctitatem templi Hierosolymitani ac Iudaeorum caeremonias sacras reuereri. Ita enim Marcus Agrippa iniustissimum iudicabat, illorum religionem, quorum et templum tam augustum viderat, et caeremonias, etsi non intelligeret, admirabatur Augustus, crudelibus edictis aut disturbare aut pessumdare. (vid. FRANC. BALDUINUS ad *edicta vet. Roman.*) Promulgata denique erant Imperatorum et Senatus edicta, quibus Iudaeis, vt patriis ritibus Deum colerent, concessum erat. (Conf. IAC. GRONOVII *decreta romana pro Iudaeis.*) Quodsi ergo Paulum, vt putabatur, Trophimum Ephesium in templi adyta introduxisse, probari posset, eo maiori iure morte dignus haberi potuit, cum ipsi Iudaeo ignotum esse non poterat, peculiari quadam cancellorum inscriptione peregrinos ab illo templi loco arceri, atque illis introeuntibus capitis poenam minitari. (vid. IOSEPHUS *Antiqu. Lib. XV. c. vlt. it. de bello Iud. Lib. VI. c. 6.*) In illum itaque casum Tertulli libello venerat Paulus, vt a Felicis sententia omnis vita eius pendere videretur,

§. III.

Paulus igitur, quod capiti ipsius imminebat periculum propulsaturus, facta sibi a Procuratore dicendi facultate, ad singula accusationis capita com. 10 — 21. ordinatim respondere tenebatur. Primum, quod Tertullus obiecerat seditionis crimen triplici argumento diluit, desumto a penuria temporis, ad praeparandas et instruendas seditiones necessarii; a defectu indiciorum, quae suspicionem mouere potuissent, et testium, qui factum probare possent. (com. 11 — 13.) Deinde ad tertium accusationis membrum, quod templum profanare voluerit, com. 17 — 21. respondet, se in templo sanctificatum repperit esse; testes non adesse queritur, qui ipsum in crimine deprehendissent; ac obiicit demum, quod in Iudaeorum consistorio de hoc facinore nemo illum coarguisset. Reliqua, quae in Apologia eius haben-

habentur verba, quaeque textu nostro hucusque adductis interiacent, monstrant, quomodo Paulus ad alteram Sectarii obiectionem responderit. Fatetur nempe libere, se religioni quam Iesus Nazareus docuerat addictum esse, subiungit tamen, hanc ita comparatam esse, ut eius professio nullo modo criminibus annumerari possit. Iure itaque hoc nostro loco religionis Christianae descriptionem expectamus, quae eius naturam ac proprietates planissime explicet, ut cum Felice quilibet praedudiciis liber, de amico eius ad rempublicam habitu, et cum religione Iudaeorum puriori consensu, iudicium ferre possit.

§. IV.

Quodsi iam perpendamus, descriptionem hanc a viro profectam esse, qui a Iesu religionis Christianae auctore, immediate instructus, (Gal. I, 11. 12.) et in illorum numerum receptus erat, (Act. XXVI, 16.) quibus verborum ac argumenti per Spiritum sanctum suggestionem promiserat, quoties ipsis, ob religionis suae professionem in ius vocatis, defensione opus esset: (Matth. X, 19. f. Luc. XXI, 14. 15.) Pauli hoc de religionis Christianae essentialibus testimonium, ut omni exceptione maius, et enucleatione sua dignissimum venerabuntur, qui genuinam huius religionis indolem scrutari velint,

§. V.

Postquam hucusque textus nostri cum antecedentibus nexum exposuimus, ad illius Analysis progredimur, primum consideraturi verba illa, quibus Paulus a prima Apologiae suae parte ad alteram transiit. Haec com. 14. ita fluunt: ὁμολογῶ δὲ τοῦτο σοι, atque a VULGATO interprete: *Confiteor autem hoc tibi*; a b. LUTHERO: *das bekennen ich aber dir* redduntur. Adhibitis linguae suae terminis recte quidem nativum verbi ὁμολογῶ significatum expressit uterque, non tamen omnem, quam hoc loco habere videtur, vim, versionibus suis declarare vnica voce potuerunt. Paulus enim non solum apertam et simplicem concessionem eius quod Tertullus obiecerat spondet, nec de professione loquitur, quae certis indiciis aut

metu

metu extorta erat, sed eiusmodi confessionem innuit, quae ultro, imperterrito hilarique animo ac libero ore fit, quamque mens sibi conscia recti comitem habere solet. Huiusmodi enim confessionem officium, ad quod Paulus vocatus erat, (Act. IX, 15, XXVI, 16.) his sub circumstantiis exigere videbatur, hancque ipse, de Iudicis sui aequitate bene sperans, sub Apologiae suae ingressum (com. 10.) promiserat, verbis *ἐνθυμοτερον τα περι εμαυτε απολογμαι*, *alacriori animo pro mei defensione dicam*. Quoniam autem Paulus Apologiae suae verba ad Aetoris postulata accommodasse censendus est, verbo illo *ὁμολογω* simul ad illud Tertulli petitum respexit, ut Felix *ανακρινας* de hac causa cognosceret. Verbum *ανακρινειν* ab optimis Graecis eodem significato adhibetur, quo Latini *τὸ quaestionem habere* sumunt, ut omnem de facto et iure inquisitionem denotet, adeoque et illam, qua propria facti confessio per tormenta exprimitur, quod alias *βασανιζω*, *σεβλω* dicunt. Infensissimus Iudaeorum in Paulum animus suadet, ut FLACIO adstipulemur, qui in *Glossa compendiaris ad h. 1. Videntur, inquit, postulare, ut non tantum placide, sed etiam per tormenta exquirat ab eo omnia, quo eorum acerbitate cogatur etiam falsa aliqua confiteri. Forte etiam cogitauerunt, eum in tormentis ista non negaturum, vel certe vicina quaedam confessurum: unde illi postea, progrediendo in actione, suam accusationem probare queant*. Alii quidem interpretum verba *παρ ε* non ad Paulum, sed ad Lysiam, de quo commate 7. sermo erat, trahenda esse putant, ita ut Tertullus Felici spem fecerit, se ex Tribuno suo non tantum rem omnem prouti gesta erat cogniturum esse, sed potius accusationis veritatem ab ipso exploraturum. Ast, qui hoc Tertullus promittere Felici potuisset, cum Lysias de tumultus causis nihil compertum habebat, praeter id, quod Iudaei incondito ac turbido clamore postulauerant? (Act. XXI, 33. cap. XXII, 24.) Quodsi autem, quam diximus seueritatem Tertullus postulaverit, verbo *ὁμολογω* Paulus simul declarabat, quaestione per tormenta non opus esse, cum spontaneam polliceretur religionis suae descriptionem, ex qua apparet, se ob huius religionis professionem ac propagationem immerito ab aduersariis suis in ius vocari.

§. VI.

Ingenue autem se Christianorum, quos Nazarenos appellabant religioni addictum esse fatetur, verbis: *οτι κατα — θεω*. Nolo hic cum Erasmo ac Valla Versionem Vulgati interpretis: *secundum sectam, quam haeresin dicunt* reprehendere, sed potius horum verborum argumentum lectorum oculis membratim exponere. Sistunt autem *primo* rei, quam vitio ipsi dederant aduersarii, quamque omni culpa liberaturus erat, denominationem. Iudaei id, quod in Paulo culpabant, *αιρεσιν* dixerant. Vox illa et coetus cuiusdam dogmata characteristica, et coetum illa amplectentium denotat. Hoc significato Graeci de Philosophorum ac Medicorum Sectis loquuntur. Eadem voci potestas tribuenda, quando Paulus Act. XXVI, 5. Pharisaeismum, ut exquisitissimam Iudaeorum *αιρεσιν* laudat, eodem nomine usus, quo Iosephus reliquas religiosorum familias insigniuit. In scriptis tamen N. T. non desunt loca, quibus erroneas de religione opiniones, atque coetum illorum denotat, qui perniciosos errores pertinaciter defendunt, seque a recte sentientibus separant. (2 Pet. II, 1. Gal. V, 20. Tit. III, 10.) Extra controversiam positum esse putem, Iudaeos, Pauli accusatores haereseos vocabulum sinistro hoc sensu sumsisse. Paulum enim ob haeresin accusare non potuissent, nisi haeresin ut rem culpandam spectassent. Innuere illud quoque videntur per adiectum Nazarenorum, com. 5. Paulum *πρωτοσατην της των ναζωραιων αιρεσεως*, dicentes. Primis enim temporibus Christiani ita per contemptum a Iudaeis vocabantur, ut Asseclae Iesu, a quo, ut ex vili Galilaeorum oppido Nazareth oriundo, nemo prudens sanas expectare potuisset religionis doctrinas. (Io. I, 46. VII, 52.) Abunde etiam ex Act. XXVIII, 22. constat, quod Nazarenorum sectam ut perniciosissimam spectaverint Iudaei. Ne itaque aduersariorum audaciae viam quasi aperuisse videretur Paulus, odiosam Sectae appellationem improbat, illiusque loco *οδος* denominatione leniori utitur. Vocabulum *οδος*, ut Hebraeorum *דרך*, in sacris literis de quovis medio usurpatur, quod ad scopum praefixum obtinendum adhibetur. Hinc etiam religionem exprimit, quia notitiae diuinorum illisque conformiter agendi studium hominibus commendantur ut media, quibus ad summam felicitatem adspirare possunt. (vid. Act. IX, 2.

XIX, 9. 23. Matth. XXII, 6.) Eodem itaque significatu Paulus ὁδῶ voce vitur, Felici rem declaraturus, quam hic religionem appellare consueverat. Nec vitio illud Paulo verti potest. Graeci enim pariter ac Romani rationem modumque agendi, opiniones ac instituta, ὁδόν, viam dicere solebant. (conf. GEORGII *Vind. N. T. ab Ebrais*.) Felici quoque, qui Iudaeorum rebus iam per tres annos praefuerat, nomen hoc, quo Iudaei religionem suam insigniebant, innotuerat, deque religione quam Paulus profitebatur, et ob quam a Iudaeis accusabatur multa iam ad eius notitiam peruenerant, (com. 22.) quae a peccati suspitione illam liberare poterant. Satis perspicue quoque Paulus constructione illa *κατα την ὁδόν* indicabat, se mox dilucide explicaturum esse, quomodo vt Christianus cogitet ac vitam suam instituat, ita vt Felix de quanam re ipsi sermo erat, iam hinc colligere poterat.

§. VII.

Postquam igitur rem defendendam iusto suo titulo denominauerat, pergit *secundo* ad generalem illius descriptionem verbis: *ἔγω λατρεῦω τῷ πατρὶ καὶ τῷ Θεῷ*. Quae hoc loco in codicibus graecis deprehenditur varians lectio, atque versionum discrepantia, genuinum tamen verborum sensum impedire nullo modo potest. VELESII enim lectio *τῷ πατρὶ καὶ τῷ Θεῷ μὲν*, ex codice latinizante fluxisse videtur. In quibusdam scilicet vulgatae editionibus lectio *patri et Deo meo* occurrit, quae tamen supina librarii negligentia ex *patrio Deo* ortum suum traxit. Haec enim lectio adhuc in illa Vulgatae editione seruata est, quae Lugd. 1531. 8. impressa, et a Ven. MASCHIO in *Biblioth. Sacr. P. II. Vol. III. p. 197.* descripta est. Vnde DIETENBERGER in versione sua, ad vulgatam facta, suum dem *Vater, meinem Gott, meiner Väter* sumserit, mihi non liquet. Syrum, qui *Deo patrum meorum* habet, Lutherus noster imitatur. Licet enim editio N. T. a GERBELIO curata, qua ex quorundam sententia Lutherus in adornanda versione sua usus est, (vid. *Fortgesetzte Saml. v. alt. und n. Theol. S. 1722. pag. 1090. 1723. p. 280. 1726. p. 422. PRITII Intr. in lect. N. T. p. 408. f*.) lectionem *τῷ πατρὶ καὶ τῷ Θεῷ* exhibeat, atque illa, quae LUTHERO, quamuis perperam, tribui solent

Biblia

Biblia latina, Witteb. 1529. fol. impressa, (conf. Acta hist. eccles. Vol. V. p. 373 f. Vol. XVI. p. 325.) consuetam lectionem verbis *patrio Deo* exprimant, reddidit tamen in Bibliis vernaculis dem *Gott meiner Väter*. Sensum itaque magis, quam verba textus respexisse videtur, et huiusmodi discrepantiis, vt receptam lectionem, probitate non destitutam deseramus, non mouebimur.

§. VIII.

Sed, vt ex hoc diuerticulo in viam redeamus, ad illustranda haec textus verba accedimus. Exponunt autem id, quod religionis essentiam constituit. Omnis enim religio certo Deum colendi modo absoluitur. Hunc verbo *λατρεω* indicat Paulus, quod vt Hebraeorum *לָבַד* de quocunque cultu et seruitio, quod alicui praestatur, occurrit. Non itaque calculum nostrum illis adicere possumus, qui statuunt, *το λατρευειν* solitarie positum *τω θελευειν* contra distinguendum, et de cultu, qui soli Deo debetur interpretandum esse. Frequens enim illorum verborum apud LXX. et in N. T. permutatio, et promiscuus illorum vsus, quoties Hebraeorum *לָבַד* vertendum erat, satis superque docet, antea allatam obseruationem solido destitui fundamento. Nostro autem loco, quo cultus huius obiectum simul indicatur, verbum illud de religiosa veneratione capiendum esse, nemo sanus dubitabit. Cultus autem huius nomine omnes animi motus illorumque signa complectuntur, ad illustrationem gloriae diuinae tendentes. (Rom. I, 9. 21. cap. XII, 1. Matth. IV, 10.)

§. IX.

Obiectum cultus sui religiosi *patrium Deum* nominat Paulus. Hoc epitheto Gentiles insigniebant Deos, certis populis aut vrbibus proprios, quos vt patriae custodes venerabantur, quorumque nomina quidem vulgo aut exteris scire licebat, ne carminibus vel pollicitationibus ab vrbibus, quas defendere credebantur, euocarentur. Ita Demosthenes Apollinem *πατρωον τη πολει* Atheniensium dicit; Dio Chrysostomus Iouem *πατρωον ελλαδος* Δία appellat; unicuique enim prouinciae et ciuitati suus Deus erat. (conf. ELSNERI *Obs. sacr. Vol. I. p. 474. f. Io. ERN. IMM. WALCH de diis patriis.*) Ne suspi-

carum quidem licet, Paulum eodem plane sensu Deum suum patrium dixisse, cum unicum crediderit atque eundem Iudaeorum et Gentilium Deum. (Rom. III, 29. 30. 1 Cor. VIII, 4.) Hac potius Dei appellatione testificari voluit, se a peregrini Dei cultu abhorrere, Deum quem coleret eundem esse cum illo, quem populi Iudaici progenitores, iam inde ab antiquissimis temporibus adorauerint, cuius cultus publicus in Iudaea patria receptus, legibusque probatus esset. Eodem itaque sensu, quo Act. XXII, 3. leges a patribus receptas *πατρως* dixerat; quo cap. XXVIII, 17. de *εθεσι πατρωις* moribus ac ritibus, quos patres tradiderant et ad posteros propagauerant, loquitur, eodem etiam significato, Deum, quem patres religiose coluerant patrium nominat. Cumque Patrum nomine in primis Abrahamus, Isaacus ac Iacobus venire solebant, (Act. VII, 32. III, 13.) illorum tantum Deum se adorare declarat. Studio autem hoc Dei epitheto vitur, ut aduersariorum calumniam, ipsum patrii Dei cultum, quem Iudaeis concesserant Romani deseruisse, hancque ob causam patrocinio legum Felicisque indulgentia plane indignum esse, eneruaret, simulque caneret, ne Felici in suspicionem veniret, ac si peregrini alicuius Dei cultum introducendo, criminis, quod Gentiles maxime detestabantur (Act. XVII, 18. §. II. VALER. M. L. I. c. 3.) reus factus esset. Adverbio autem *εγω* quod verbo *λατρευω* additur, innuit Paulus, se cultus sui rationem modumque mox dilucidius et per partes expositurum esse. Quod etiam in sequentibus praestitit, cum tribus enunciationibus specialiore descriptionem actuum illorum suppeditauit, quos religionis Christianae exercitium complectitur.

§. X.

Harum enunciationum prima, arctissime cum praecedenti *λατρευω* constructione participiali nexa, verbis: *πισευων — γεγραμμενοις* comm. 14. habetur, quae Vulgatus vertit: *credens omnibus quae in Lege et Prophetis scripta sunt*, quocum reliqui, quos vidi interpretes consentiunt. Legis ac Prophetarum nomine libros intelligi, quos Iudaei sacros et ex diuina inspiratione profectos habebant, quosque ut normam saluificae religionis venerabantur. (Io. V, 39. Luc. XVI, 31. cap. XXIV, 27. Act. XIII, 5.) quilibet, vel me non mo-
nente

nente perspiciet. Speciatim autem νόμος scripta Mosaica (Io. I, 17.) προφηται autem reliqua V. T. scripta a Iudaeis dicebantur. Ad omnia autem illa, quae in his libris consignata sunt, ex mente Pauli potissimum referenda, quae de Deo, eius operibus ac beneficiis, itemque de recta diuini cultus ratione exponunt, testimonia. Scopus enim Pauli postulabat, ut in Apologia sua opinionum suarum de Deo eiusque cultu innocentiam monstraret. Fieri hoc poterat declarando, se scripturae testimoniis indubitatum praebere assensum, se de argumenti illorum veritate plene conuictum esse, se in testimoniis his acquiescere, illisque ad religionis sensum et felicitatis expectationem alendam uti. Huiusmodi itaque confessio de sua Deum colendi ratione Iudaeorum calumniam refellere poterat, qua ut hostis Mosaicae religionis criminabatur. (Act. XXI, 21.) Suas enim de religionis capitibus opiniones cum Mosis ac Prophetarum scriptis conuenire dicens, Iudaeorum scripta sacra pro certa verae religionis norma agnouit, ad quam vnice examinari deberet, num de Deo eiusque cultu pestifera huc usque docuerit.

§. XI.

Altera, quae com. 15. verbis: *ελπιδα — αδικων* sequitur, enunciatione Paulus vterius describit, quomodo Deum colat; hancque ob causam verba illa per continuatam constructionem participialem praecedentibus copulantur. Continetur autem hac enunciatione, praeter propositionem principalem, alia incidens ac minus principalis, quarum quaelibet separatim illustanda est. Ad propositionem principalem quod attinet, exhibent illam verba: *Spem habens in Deo, resurrectionem fore mortuorum tam iustorum, quam iniustorum.* Notum itaque animi actum, quo Deum colat, et obiectum illud circa quod ille actus occuparetur, indicat. Et actum quidem religionis suae exprimit verbis: *ελπιδα εχων εις τον θεον.* Vox *ελπις* in scriptis N. T. et de laeta boni adhuc futuri expectatione (v. g. 1 Cor. IX, 10) et de bono ipso quod expectamus (v. g. Act. XXVI, 6.) adhibetur. Priori significato illam h. l. usurpari, dubium esse non potest, cum Paulus *ελπιδα* ut aliquid, quod ipsi tanquam subiecto inhaereat, describit, se *ελπιδα εχειν* dicens. Complectitur autem
B 3
illa

illa locutione omnes animi sui motus versus bona adhuc futura, viam illorum repraesentationem, serium illis fruendi desiderium, atque iucundam praeuisionem, quod bona illa aliquando certo in statu suo exsistura sint. Hos enim animi motus spei nomine comprehendi posse, proprio nostro edocemur sensu. (Rom. VIII, 24. 25.) Cum autem addit, se spem suam *εις τον θεον* habere, Deum non confiderat, ut bonum illud quod exspectabat, sed profitetur potius, se in hanc spem promissionibus diuinis vocatum esse, seque magnopere confidere, fore, ut veracissimus aliquando impleturus sit, quae sponderit, ipsique huius beneficii partem impertiturus.

§. XII.

De re autem in quam spes eius feratur, cuiusque desiderio teneatur, loquitur verbis: *αναστασιν μελλειν εσεθαι νεκρων, δικαιων τε και αδικων*. Nomen *αναστασις*, de mortuis adhibitum, et intransitiue, mutationem illam, quam experientur, cum corpus quod morte ceciderat rursus animabitur, (Act. IV, 2. 23. 1 Cor. XV, 12.) et transitiue actum, quo destructum corpus restituitur et viuificatur, (Io. V, 28. 29.) exprimere potest. Vera quoque Paulus dixisset, siue mortuorum resurrectionem, siue resuscitationem illorum professus esset, cum neutra sine altera cogitari possit. Hoc tamen loco transitiuam praeferrem significationem, quia Paulus se *αναστασιν νεκρων* a Deo sperare, dixerat, ideoque *αναστασιν* ut actum spectauerat, quo Deus promissa sua impleturus esset. Res itaque quam Paulus sperabat erat destructi per mortem corporis restitutio, illiusque cum anima superstite redunitio. Vtramque autem hanc mutationem iustos pariter ac iniustos h. e. omnes omnino demortuos (Io. V, 28. 29.) manere, certissime se sperare affirmat. Hoc ipso autem innuit, se plane de status sui emendatione, resuscitatione sua ex mortuis aliquando actuanda, persuasum esse; atque ita fidem suam de praemiis piorum et iusta improborum retributione post hanc vitam (2 Thess. I, 6. f.) declarat. Quod autem ex omnibus bonis a Deo exspectatis (2 Cor. I, 10.) unius mortuorum resuscitationis mentionem fecerit, eam etiam ob causam fecisse videtur, ut significaret, se non terrenorum commodorum illecebris, sed spe maioris post hanc vitam consequen-

sequendae felicitatis eo adductum esse, ut Christo fidem datam ser-
uaret, qui certissime confessores suos praemiis ornaturus, et illatas
ipsis iniurias aliquando vindicaturus esset,

§. XIII.

Quam principali, huc usque declaratae inseruit propositionem
incidentem, (§. XI.) verba: ἦν καὶ — προσδεχονται, quam et hi
ipsi expectant, sistunt, quibus obiectum spei suae magis illustrare, at-
que causam suam simul defendere voluit. Articulum enim ἦν, non
de ἐλπίδι, sed potius de ἀνασασει, cuius mox mentionem subiicit,
intelligendum esse, constans est interpretum sententia. Nec articuli
postpositiui ante nomen quod respicit, positus obstat, quo minus illuc
trahi possit, cum eiusmodi verborum structuram non plane insolitam
esse, loca Io. XI; 6. Act. XXI, 16. loquantur. Reliqua omnia id
quoque postulant. Non enim satis concinne Paulus dixisset, spem il-
lam expectari, nec de adversariis suis commode adfirmasset, quod
ipsis formidandam resuscitationem sperarent. Propositionis enim
huius incidentis subiectum sunt αὐτοὶ ἑτοί, praesentes Pauli accusa-
tores, Pontifex et Seniores Iudaeorum cum Tertullo Rhetore suo,
(com. 1.) in praedicatione autem de illis asseritur: προσδεχονται ἀνα-
σασιν &c. Qua ratione Paulus hoc de accusatoribus suis affirmare
potuerit disquirunt interpretes, pluraque sibi formant dubia, quae
asserti Paulini veritatem labefactare videntur. Sumunt enim, praesen-
tem Pontificem Ananiam eundem esse cum Anano, Anani senioris
filio, quem Iosephus *Antiqu. Lib. XX. cap. 8.* Sadducaeam dixit,
de quo itaque Paulus asserere non potuisset, quod resuscitationem mor-
tuorum expectaret, cum ex Act. XXIII, 8. constet, quod Saddu-
caei resurrectionem negauerint. Torquet et hoc, quod Pharisei
non omnium, sed piorum tantum crediderint resurrectionem, vti ex
Iosephi *Antiqu. L. XVIII, c. 6.* probari posse putant; vnde con-
sequeretur, Paulum neque de his affirmare potuisse, quod iustorum
et iniustorum expectent resurrectionem. Ast nodos, quos hic inue-
nisse queruntur, facile solui posse crediderim. Primo enim probari
satis non potest, Ananiam Pontificem eundem esse cum Iosephi
Anano

Anano iuniore. Ipse enim IOSEPHUS l. c. cap. 6. 7. 8. refert, Felicem summum pontificem Jonathan per sicarios sustulisse, Agrippam autem Sacerdotium summum Ismaeli, Phaebei filio contulisse, cui Iosephum Cabi successorem dederit, huicque Ananum, Anani filium post Felli demum mortem (cf. Act. XXIV, 27.) suffecerit. Ananias itaque Pauli accusator, potiori iure Nebedaei filius fuisse statuitur, quem Cumanus quidem vincitum Romani miserat, qui tamen cum Felice in Iudaeam rediisse pristinaeque dignitatem recuperasse putandus est. Cum autem non constet, cui Iudaeorum Sectae hic Pontifex addictus fuerit, ex eius praesentia dubium contra Pauli dicta oriri potest nullum. Aeque incertum est alterum illud, quo Interpretum animi turbantur. Verba enim IOSEPHI, quibus asseruisse creditur, Pharisaeos solam iustorum resurrectionem statuere, ita ambigue concepta sunt, ut quae ipsius mens fuerit, studio occultasse videatur. (cf. MOSHEMII *Diff. ad h. E. Vol. II. p. 603. f.*) Quodsi autem, quae supponuntur ex parte concedi deberent, veritati tamen ex assue consona dixisse Paulum dubitari nequit. Quae enim necessitas urget nos, ut de singulis, qui aderant Pauli aduersariis dicta capiamus, cum Tertullo, Romano, haec opinio tribui neque potuerit, neque debuerit? Quid quaeso obstat, quo minus sumere possimus, Paulum verba *αυτοι ετοι* pronunciando, praesentes Pharisaeos manu aut vultu indicasse? Accedit adhuc, quod Paulus minime adserat, aduersarios suos iustorum pariter ac iniustorum resurrectionem concedere. Verba enim *δικαιων τε και αδικων* non ad propositionem incidentem, sed ad propositionem principalem pertinent, spem Pauli exprimentem. Propositione autem illa minus principali si tantum adfirmaretur, illos ipsos, qui ex Pharisaeis aderant, non omnem mortuorum resurrectionem negare, sed vltro largiri, iustos aliquando ad vitam redituros esse, nonne Paulus dicere potuit, exspectant ipsi resurrectionem? Caeterum et hoc probe attendendum, quod Apostolus aduersariis suis non eundem, quo stimulabatur, animi erga hanc resurrectionem tribuat affectum, sed de illis saltem termino *πρωσδεχοντα* utatur, quo cum metu coniunctam exspectationem exprimere potuit. (Ezech. XXXII, 10. apud LXX.)

§. XIV.

Quod autem in defensione sua spei suae mentionem fecerit Paulus, nemini mirum videbitur. Professio enim dogmatis de futura resurrectione turbis illis occasionem dederat, ex quibus Lysias illum liberauerat. (Cap. XXIII, c. 6.) Ostendendum itaque erat, crimini hanc spem eiusque professionem ipsi dari non posse, cum qui ex aduersariis suis religiosissimi habebantur, mortuorum resurrectionem concedant. (Act. XXIII, 9.) Ad quorum consensum prouocando, dicam, quam sibi scripserant, obtriuerat Paulus omnino.

§. XV.

Quae adhuc restat vltima enunciatio, com. 16, occurrit, atque cum praecedentibus confessionis Paulinae partibus, locutione illa elliptica *εν τριτω δε* cohaeret, quam Interpretes diuersimode suppleunt. Alii enim cum BEZA putant, Paulum plena locutione *εν τριτω δε χρονω* dicere voluisse, prouti Latinus interea temporis, h. e. dum resurrectionem exspecto, dixisset. Quibus tamen non accederem, quia subintellecta vox *χρονης* etiam in fine versus voci *διαπαντος* procal dubio addenda est, atque Paulus incommode locutus videretur, dicendo *εν τριτω δε χρονω ασκω διαπαντος χρονης*. Alii itaque rectius vocabula *πραγματι* aut *τροπω* subintelligenda esse monent. Simplicissima tamen verborum interpretatio illa esse videtur, quae propositionem *εν* loco *δια* positam esse, et vt Hebraeorum D per *propter* vertendam sumit, ita vt *εν τριτω* idem sit, ac *δια τριτω propter hoc*, i. e. hanc ob causam. Is enim particulae *εν* vsus neque N. T. scriptoribus; (Io. XVI, 30. Col. II, 16. Matth. VI, 7. Ephes. III, 13.) neque Profanis plane insolitus est. (vid. GEORGII *Vind. N. T. ab Ebr.* p. 153. RAPHELII *Annot. ex Xenoph.* p. 185.) Relatiuum autem *τριτω* non ad ea respicit, quae mox dicturus erat Paulus, neque ad solam resurrectionis spem, cuius in proxime praecedentibus mentionem fecerat, sed ad omnia illa, quae de religione sua hucusque confessus erat, referendum esse puto. Afferit ergo Apostolus, se fide ac spe sua ad bonae conscientiae studium impelli, hocque studium suum fidei ac spei suae attemperare. Vt ita autem statuum mouet constructionis ratio. Non enim continuatur hoc versu participialis constructio, quam com. 14. 15. adhibuerat, nec quae sequuntur vltimo loco dictis per *εν ταυτη* iunguntur,

guntur, quod fieri debuisset, si spem suam tantum respexisset; sed neutro genere potius utitur, quo fides ac spes eius complecti possunt. Sed haec ad declarandum commatis huius cum antecedentibus nexum sufficient. In explicando huius enunciationis argumento iam ita occupabimur, ut, quae commode disiungi possunt, rem circa quam Paulus versabatur, et studium, quod huic impendebat, separatim consideremus.

§. XVI.

Quod ad rem adtinet, quam Paulus obtinere studebat, nominat illam, *απροσκοπον συνειδησιν προς τον Θεον και τας ανθρωπους*, ex vers. Vulgati *sine offendiculo conscientiam ad Deum et ad homines*; quam tamen claritate sua neque BEZAE *sine offensa apud Deum et apud homines*, neque GRYNÆI ein gutes Gewissen vor Gott und Menschen, neque LUTHERI nostri ein unverleßt Gewissen gegen Gott und den Menschen superant. Melius verborum Paulinorum sensum expresserunt LEO IUDÆ in *Bibliis Tig. 1543. fol. editis ac Biblia Witt. 1529. euulgata*, (§. VII.) quibus: *sine offendiculo conscientiam erga Deum et homines*, uti in *Bibliis german. quae Tiguri apud Froschouer 1533. prodierunt*, ein unanstößig Gewissen gegen Gott und den Menschen, reddiderunt, id quod ex verborum evolutione patebit. Vox principalior *συνειδησις* vi etymi sui notitiam rei, quae nobis cum aliis communis est, designat. Istiusmodi autem notitia qualis hic innuitur, in genere describi potest, per claram propriarum mutationum et diversitatis illarum a se inuicem et ab aliis repraesentationem. Ad usum huius vocis si respicias, tam de conscientia facti, qua nosmet ipsos factorum, siue praesentium siue praeteritorum, Auctores iudicamus; (Io. VIII, 9. Rom. II, 15. 1 Cor. X, 25. 1 Tim. IV, 2.) quam de conscientia moralitatis factorum nostrorum, qua de illorum ad legem habitu iudicamus (1 Tim. I, 5. 15. Ebr. X, c. 22.) adhibetur. Vtroque significatu h. l. vocem sumendam esse putarem. Studuit nempe Paulus, ut factorum suorum et convenientiae illorum cum lege divina sibi conscius esset. Hoc enim sibi vult conscientiae suae, quam subiungit descriptio, verbis *απροσκοπον, προς τον Θεον, και τας ανθρωπους*. Bene obseruant Philologi nomen *απροσκοπος* ex verbo *προσκοπιω* impingo, formatum, et actiue, de eo quod non offendit, et passiuè, de eo, quod non offen-

offenditur sumi posse. Actiui significatus exemplum I Cor. X, 32. haberes, vbi Apostolus Christianos hortatur, vt *απροσκοποι* sint Iudaeis. Passiui significatus exemplum *BAHRDTIUS* in *Griechisch: teutschen Lexico* nostro hoc loco inueniri putauit, ideoque explicans, was nicht gefränket, nicht beunruhiget wird. Sed, si quid video, hoc nostrum conscientiae Paulinae elogium passiuo sensu plane capi non posse, ipsi coniuncta satis declarant, quibus conscientia eius *απροσκοπος, προς τον Θεον και της ανθρωπος*. Quomocumque enim reddere velis praepositionem *προς*, nondum tamen ita vertere posses, vt Dei, hominum, das nicht gefränket, nicht beunruhiget wird conceptus, in concordiam redigantur. Planiori, vt confidimus, via incedunt, qui hanc nominis constructionem cum illa verbi ex quo descendit comparant, hinc conscientiae Paulinae descriptionem explanaturi. Verbo namque *προσκοπιω* obiecti, in quod impigitur nomen per praepositionem *προς* iungitur, v. g. *Luc. IV, 11. Matth. IV, 6. προσκοψης προς λιθον*, et apud *LXX. Ies. III, c. 5. προσκοψει το παιδιον προς τον πρεσβυτην*. Simili modo hic nomini *απροσκοπος* voces *Θεον* et *ανθρωπος* per praepositionem *προς* iunguntur. Quid itaque obstaret, quominus conscientiam, quae neque in Deum neque in homines impingeret, hic innui statuere possemus? Est ergo *απροσκοπος συνειδησις*, animus nullius offensae sibi conscius: siue certa illa scientia atque interna sensatio, inter propria facta nullum reperiri, quod vt laesio officiorum erga Deum et homines spectari potest. Laesio enim officiorum, vt laesio illius cui officia illa exhibenda erant, considerari potest. Hinc officiorum erga Deum et homines laesio offensa Dei et hominum dici potest, et proinde conscientia ab offensa Dei et hominum libera erit animus, qui nullius huius generis offensae sibi conscius est.

§. XVII.

Studium quod Paulus eiusmodi conscientiae impendebat, verbis: *αυτος ασκω εχειν διαπαντος ipse me exerceo ad conscientiam omni tempore habendam* exprimit. *BEZA* in *notis ad N. T.* iam obseruauit, verbum *ασκω*, quod *Hesychius* per *γυμναζειν* interpretatur, significatione coniugationis *Hithpael*, h. e. reciproce accipiendum esse. Similia ex *GROTIO ROSENMÜLLERUS* habet, in *Scholiis ad h. l.* scribens: *ασκω exerceo, nempe*

me ipsum, quod apud Hellenistas saepe subauditur, quia Hebraei saepe pro reciprocis usurpant modo actiua, modo passiuu. His autem iungendum, quod RAPHELIUS l. c. exemplis docuerit, ex Xenophonte petitis, verbum $\alpha\sigma\kappa\omega$ in significatione intransitiua a disertissimis Graecis etiam adhiberi, ne hac in parte stilus Pauli hebraisimi suspectus habeatur. Licet autem hoc verbum vt plurimum cum accusatiuo nunc personae, nunc rei consuatur, Graeci tamen, vt hoc loco Paulus, verbum illud sequente infinitiua usurpant, vt BUDAEBUS *Lex. h. v.* exemplis probauit. Satis pure itaque Paulus dixit, $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma \alpha\sigma\kappa\omega \epsilon\chi\epsilon\iota\nu$, ipse me in eo exerceo, vt habeam. Quod $\delta\iota\alpha\ \pi\alpha\nu\tau\omicron\varsigma$ pro $\delta\iota\alpha\ \pi\alpha\nu\tau\omicron\varsigma \chi\epsilon\omicron\nu\varsigma$ (Marc. V, 5.) adhibitum, semper, quotidie, reddi debeat, quodque sensum non mutet, siue hoc aduerbium ad $\alpha\sigma\kappa\omega$ siue ad $\epsilon\chi\epsilon\iota\nu$ trahas, quilibet facile concedet. Afferram saltem GLASSII *ex Philol. Sacr. p. 710.* obseruationem illam, quod pronomen relatiuum $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$ aliquando eum indicet, qui vltro aliquid facit. Hanc si ad verba nostra applicemus, Paulus dixisset: Se sponte sua in eo quotidie occupatum esse, eoque omnes intendere neruos, vt ipsi insit, conseruetur ac augeatur eiusmodi conscientia, quae ab omni offensa Dei et hominum pura sit. Hanc ob causam se diligenter intimos animi sui recessus scrutando, ad actiones suas attendendo, moralitatem illarum examinando, atque pro viribus officia quae Deo et hominibus debentur, obseruando, sollicite cauere, ne ab ipso vnquam admittantur scelera, quorum recordatione animus aliquando torqueri possit.

SECTIO II.

D O G M A T I C A.

§. XVIII.

Hactenus Pauli de religione sua confessionem ita quidem illustrauimus, vt religionis Christianae descriptionem formaturus, claras rei notas in promptu habeat, naturam eius sufficienter declarantes. Quoniam tamen eius characteres adhuc vt disiecta rei membra spectari possent, nostrum iam erit, vt illos colligamus eoque ordine sibi inuicem

uicem iungamus, vt distinctam rei imaginem animo concipere possint lectores. Altera itaque hac sectione consecrata dogmatica, quae de religione Christiana generatim spectata ex loco nostro derivari possunt, strictim pertractabimus. Ad tria autem capita, religionis nempe nomen, essentialia partes et affectiones illius comode reuocari possunt, quae nobis dicenda restant.

§. XIX.

Latinorum religionis nomen plures occidentalium ciuitate donarunt, ad rem significandam, de qua nobis sermo est. Perinde nobis esse potest, vtrum vocem cum CICERONE a relegendo, an cum LACTANTIO a religando deriuare velis. Obseruabimus potius, vulgatam nomen illud eiusque cognatum religiosus adhibuisse, cum aut Hebraeorum עֲבָדָה Exod. XII, 26. aut Graecorum θεσπεία Act. XXVI, 5. Iac. I, 27. Col. II, 18. et ευσεβείας Act. X, 2. exprimendum erat. Nec id sine ratione factum esse putamus, cum idem illud quod Latini religionem dixere, a sacris scriptoribus vocabulis עֲבָדָה, λατρεία, θεσπεία, ευσεβεία significatur. Definiente enim CICERONE de N. D. *Religio est, quae superioris cuiusdam naturae, quam diuinam vocant, curam ceremoniamque affert*; Eademque notio terminis illis biblicis iungenda. Hanc autem Christianam ab eius Auctore atque primo doctore (Ephes. II, 14. s. Ebr. I, 1. 2. Io. I, 17. 18.) dici, in vulgus notum est. Ipsam illam quam Paulus profitebatur religionem, *Viam* appellauit, Metaphora ex imagine illa petita, quam scriptores sacri de hominibus, qui in terris vitam agunt, sibi formabant, considerando illos vt peregrinos et viatores, qui ad coelum patriam tendunt, (Ebr. XI, 13. s. 2 Cor. V, 6. 7. 1 Pet. II, 11.) quibus religio est, quod via peregrinanti, medium, cuius vsu legitimo futuram consequi possunt felicitatem. Eadem hac Metaphora scriptores V. T. religionem *דרך* viam, et religionis exercitium *ambulare in viis domini* dixerunt. (v. g. Pf. CXXVIII, 1. Pf. LXXXI, 4.) Vnde etiam Iudaeis illud religionis nomen familiare erat. (Matth. XXII, 16.) Commode itaque Paulus Christianam religionem nostro loco *ὁδόν*, Act. XIII, 10. *ὁδὸς κυρίου τὰς ευθείας*, et Petrus 2 Pet. II, 2. 15. *ὁδὸν τῆς ἀληθείας, ευθείαν ὁδόν*, vterque ex Hebraeis Christianus, appellarunt.

§. XX.

Qui religionem in genere per Deum colendi modum definiunt, Paulum consentientem habent, qui religionem suam descripturus confitetur, se Deum eo modo colere, quem mox ulterius declarat. (§. VII.) Non itaque cum illis facere possumus, qui usu generaliori vocis apud scriptores Latinos inducti, religionem non ut Deum colendi actum, sed ut obligationem ad cultum diuinum concipiunt. Omnes quidem ad cultum Dei obligantur, (Ps. XXXIII, 8.) sed non omnium est religio. (Rom. I, 21.) Est autem haec religionis (ut in Scholis loquuntur) subiectiue spectatae definitio, quae religionem ut qualitatem, actum aut habitum, subiecto inhaerentem considerat. Quae ipsi opponitur religio obiectiua est complexus veritatum de Deo eiusque cultu, quibus subiecti religio conformis esse debet. Colimus autem Deum per actus, ad quos notitiis nostris de Deo mouemur. Scriptura S. duplicis generis terminis rem declarat. Alter *δοξάζειν* (Rom. I, 21.) opinari, pretium statuere, iudicium nostrum de Deo proxime exprimit, quo maximas ipsi tribuimus perfectiones, easque admiramur ac suspicimus. Reliqui *λατρεύειν*, (Matth. IV, 10.) *δουλεύειν* (1 Theff. I, 9. Gal. IV, 8.) *σεβέσθαι* (Act. XVIII, 13.) *ευσέβειν* (Act. XVII, 23.) Magis internos externosque motus indicant, ad quos nosmet ipsos per agnitas Dei perfectiones determinamus. Vtrumque S. S. religiosi inculcat, postulando, ut quicquid agant ad Dei honorem faciant. (1 Cor. X, 31. Phil. I, 11.)

§. XXI.

Primum, quo intellectus maxime occupatur, religionis actum si quis cum LACTANTIO *Instit. L. IV. c. 4.* Sapientiae nomine a religione adhuc distinguere velit, caueat tamen, ne quae indiuiso nexu cohaerent, separet, cum, ut ipse LACTANTIUS loquitur, *nec religio a sapientia separari, nec sapientia a religione secerni possit.* Arcuissimum hunc actuum intellectus ac voluntatis nexum Paulus innuit, dicendo, se Deum eo modo colere, ut fide ac spe sua ad bonae conscientiae studium impellatur. (§. XV. conf. Col. I, 9. f.) Datur quidem in subiectis qui religiosi haberi volunt, cognitio Dei, quae voluntatem non afficit. Venduntur interdum religionis nomine actus, qui neque Dei perfectionibus consentanei sunt, neque ex motiuo gloriae diuinae proficiuntur.

scuntur. Ast eiusmodi imaginariam religionem merito *ἑρησεϊαν ματαίωτον* (Iac. I, 26. cf. Matth. XV. 9.) aut ex Col. II, 23. *εἰδωλοτηρητικαὴν* diceres. Ignotum enim, ut par est, coli nequit, (Rom. X, 14.) et qui, quem non cognoscunt adorant, culpandi. (Io. IV, 22.) Si quis autem Deum non colit, quem cognoscere gloriatur, is Deum actu abnegare censendus est. (Tit. I, 16.) Duo itaque sunt, quae religionis generatim consideratae essentiam constituunt, opiniones quaedam de Deo, et mutationes liberae, quarum ratio determinans opinionibus illis continetur. Primum si religionis praerequisitum et fundamentum dicere mallet, strictiori significato religionis vocabulum sumeres. Monendus autem esses, ne sola praxi omnem religionem absolui, putes, nullo respectu habito ad opiniones praxeos directrices. Ita enim in illa scripturae loca impingeres, quibus religio subiecti vocabulis insignitur, cognitionem proprie significantibus, qualia hebr. *תורה*. (Hos. IV, 1. Ies. LIII, 1.) graec. *γινώσκειν*, (Io. XVII, 3.) *σοφία*, (Iac. III, 17.) *ἐπιγνοσις*, (Tit. I, 1.) &c.

§. XXII.

Rationes, quae modum colendi Deum in subiecto determinant et moderantur, sunt notitiae, quas sibi de Dei essentia, perfectionibus, decretis, operibus, beneficiis atque eius de actionibus hominum liberis voluntate, comparavit. (§. XXI.) Cum autem teste experientia, triplex omnino detur medium, cuius usu notitiae nostrae acquiri possunt, sensus, ratio et fides, ex his quoque fontibus notitiae, cultum Dei determinantes hauriendae sunt. Notitiae de Deo, quatenus solo sensuum et rationis usu haberi possunt, cultum Dei naturalem; quatenus autem testimoniis diuinis debentur, reuelatum determinant. Hinc religionis in naturalem et reuelatam distinctio pendet. Naturalis possibilitatem ipse Paulus (Rom. I, 19. I. cap. II, 14. 15.) asserit, dubiis autem quibus illam GRÜNERUS labefactare tentavit, a Ven. DÖDERLEIN in *Inst. Theol. Cap. I. §. 3.* satisfactum esse putamus. Religionis reuelatae existentiam textus noster docet, quo Paulus profitetur, religionem suam Mosis ac Prophetarum testimoniis, diuinitus inspiratis, (2 Tim. III, 15. seq.) niti. (§. X.) Praecipuis harum notitiarum virtutibus, claritatem, veritatem, certitudinem annumerandas esse, nemo facile in dubium vocabit. Quo maiora enim haec illarum ornamenta sunt, eo feraciores

ciores erunt internarum externarumque actionum, quibus Deus glorificari poterit. Exactam diuinorum cognitionem h. e. cognitionem, erroribus, confusis ac crassis notionibus, Sophismatibus, reliquisque cognitionis vitiis, veritati inimicis liberam, ORTHODOXIAM dicunt, a Paulo commendatam. (1 Tim. VI, 3. 4. Col. II, 23.) Quod nomen cum rectum de diuinis sensum commodissime exprimat, merito WEISMANNUS in *Inst. theol.* p. 62. queritur, illud sua aetate petulantissime habitum esse, vt apud imperitos homines prope in ludibrium abierit. Vtinam huiusmodi querelis nostra aetate omnis praecisa esset ansa!

§. XXIII.

Cultus Dei, vero de Deo sensu nixus, complectitur omnes animi corporisque motus, qui nostris diuinorum notitiis conformes sunt, et inde petitis motibus perficiuntur. Vnde cultum Dei in internum et externum distinguunt. Vsu autem inualuit strictior cultus externi significatus, vt corporis motus arbitrarios denotet, quos ad amplificandam Dei gloriam suscipimus; qui si a pluribus in coetibus publicis simul exercentur, vt signa religionis nostrae internae, cultus publici diuini nomine venire nobis solent. (Rom. IX, 4.) Iam quoniam a pluribus congregatis iidem actus arbitrarii compositae exerceri nequeant, nisi antea conuenerint in modum ac ordinem, exercendo illos obseruandum, cultus Dei publicus, sine CEREMONIIS esse nequit, ritibus, religionis nostrae internae signis arbitrariis. (1 Cor. XIV, 40.) Illarum atque ordinis, quo se inuicem in cultu publico excipere debeant descriptio, LITURGIAM dicimus. Quae de ceremoniis sacris atque Liturgia in *ordin. Pom. Eccl.* p. 8. s. atque *Form. Concord. Artic. X.* leguntur, digna sunt pia illorum meditatione, qui his nostris temporibus in emendandis Ecclesiarum Lutheranarum Liturgiis certant.

§. XXIV.

Characteres religionis christianae quos hucusque exposuimus, genus illius sistunt. Quae sequuntur, ad differentiam illius declarandam spectant, et tam a principio cognoscendi, quam a partibus eius constitutivis desumuntur. Religionem, cui Paulus addictus erat partim ex Mosis et Prophetarum testimoniis diuinis, (§. X. Rom. III, 2.) hauserat; partim autem illa ex immediata Iesu Christi ἀποκαλύψαι (Gal. I, 11, s.) ipsi obtigerat. Vnde illam merito, reuelatam in oppositione ad

natura-

Paulus
fitetur
Non it
scripto
sed vt
cultum
(Rom
iectiue
habitu
gio ob
subiect
ad que
termin
statuer
ipsi tri
λατρε
σεβεδ
nos ex
Dei pe
postula
Phil. I,
P
quis cu
gione a
cohaere
sapient
hunc ac
se Deu
dium in
qui reli
Vendu
ctionib

naturalem diximus, (§. XXII.) h. e. modum colendi Deum, qui ipsi non solo sensuum et rationis usu, sed ex testimoniis immediate a Deo profectis innotuerat. Quo ipso tamen asserere nolumus, omnem in Paulo religionis sensum ex vnico hoc fonte deriuandum esse. Subiecti enim religio reuelatae nomen merebitur, si mixta quoque sit notitiis ac animi motibus, qui solo facultatum naturalium usu acquiri potuerunt: Sufficit, si in partibus eius essentialibus sint, quae licet non immediato Dei in subiectum influxu producta sint, solis tamen testimoniis diuinis debeantur, nec aliunde haberi potuissent. Hanc etiam ob causam, religionem christianorum reuelatam appellare non dubitamus. Namque 1) Auctor primusque illius doctor Christus ipse profitetur, in eius capitibus esse, quae ex sola reuelatione cognosci possint, (Matth. XI, 27. XVI, 17.) doctrinam suam, patris qui ipsum miserat, esse, (Io. VII, 16.) se, quae a Patre audierit, loqui, (cap. VIII, 26.) qui ipsi dicenda mandauerit. (cap. XII, 49. cf. Ebr. I, 1. 2.) 2) Hanc ipsam doctrinam, post Iesu abitum ore et scriptis suis tradebant Apostoli, quibus Iesus Spiritum S. promiserat, qui illis non solum ea, quae a Iesu audierant in memoriam reuocaturus; sed illos etiam de reliquis, quas obscurius adhuc perceperant, veritatibus plene instructurus esset. (Io. XIV, 26. cap. XVI, 12. seq.) Huius promissionis complementum Apostolorum testabantur miracula (Marc. XVI, 20. Ebr. II, 3. 4.) etiam a Paulo ad probandam Auctoritatem suam Apostolicam facta. (2 Cor. XII, 11. 12.) Religio itaque Christiana subiectiue spectata hoc ipso caractere a naturali diuersa esse debet, quoniam notitiis ac motibus suis ex reuelatione oritur, quae Moysis, Prophetarum et Apostolorum scriptis seruat.

§. XXV.

Vt partes, cultum diuinum Christianorum constituentes, nostro hoc loco *Fides, Spes ac studium bonae conscientiae* enumerantur. Vltimum a Paulo 1 Cor. XIII, 13. caritatis nomine denotatur; vti 1 Tim. I, 19. fidei bonaeque conscientiae; Gal. V, 6. autem fidei per charitatem efficacis nominibus tria illa nostro loco adducta comprehenduntur. Termini *πίστις* & *πίστευσις*, a Paulo in sermonibus suis frequentati, non eodem vbiuis sumuntur significato, ita vt de formanda generali fidei notione fere desperandum esse videri posset. Quodsi tamen notio quaerenda est, ad Pauli confessionem accommodata, qua aperte satis declarat, se Moysis

ac Prophetarum dictis adsentiri, procul dubio *Fides* definiri poterit, per firmam ac efficacem animi persuasionem, de indubia veritate eorum, quae diuinis testimoniis enunciantur. Hanc autem persuasionem cum *firmam* dicimus, opinioni ac dubitationi illam opponimus: quae autem ad appetiones et auersationes, veritatibus conuenientes, producendas sufficit *efficax* nobis dicitur. Descriptione illa fidei, quam Paulus Ebr. XI, 1. exhibet atque exemplis illustrat, suppeditata eius notio confirmabitur. Ibi enim *πισις* Apostolo est *ελεχος πραγματων & βλεπομενων*, indubitata conuictio de existentia rerum, quae sub adspcetum non cadunt; huicque Abrahami fidei com. 8. tribuit, quod Deo obediuerit atque in terram sibi plane incognitam exiuerit. Quoniam autem huius fidei obiecta diuersi generis sunt, non repugnabo, si quis, pro credendorum differentia, huius fidei formam limitandam esse statueret. Quod si enim rei vt existentis veritas neque per experientiam, neque per rationis vsum, sed ex solis testimoniis diuinis nobis constat, fides illa maxime acquiescendo in illis testimoniis se exferet. Si autem promissorum indubiam veritatem credimus, potissimum Fides bona promissa certo in statu nostro exsistura vt praesentia intuetur, illorumque conlectaria desiderat ac praesagit, quos animi motus fiduciae (*πεποιθησις*) nomine complectimur. Hac fiducia non carebat Pauli fides. Cum enim ex Prophetarum testimoniis certus erat, omnibus remissionem peccatorum Christi merito partam offerri, (Act. X, 43.) Christi meritum ad se pertinere iudicans, illud sibi applicabat, gratiamque diuinam, sibi oblatam non repudiabat, (Gal. II, 20. 21.) sed illam potius vt sibi concessam spectabat (1 Tim. I, c. 16.) hanc vt ad felicitatem quam desiderabat, sufficientem intuebatur, (Rom. VIII, 31. f.) illaque laetus fruebatur, (Rom. V, 1. f.) et ad tranquillandum animum utebatur. (1 Io. III, 19.)

§. XXVI.

Altera essentialis religionis Christianae pars *Spes* est, quam in genere per boni futuri desiderium describere possumus. Eiusmodi desiderium, cum fidei quoque insit (§. praec.) spem a fide plane non diuersam esse videri posset. At differt adhuc vterque animi motus, non gradu tantum, sed et forma ac obiecto. Quod vt eo melius pateat, ad spei genesin attendendum erit. Per principia Psychologica omne animi desiderium oritur ex cognitione placentium, quae nisu meo exsistura praesagio,

lagio. Haec cognitio aut certa est, spem gignens certam et indubitata-
tam; aut incerta, vnde spes minus plene certa oritur; quae si plane im-
probabilis sit vana dici solet. Hinc consequitur, spem sine fide, quate-
nus vt persuasio de futuritione bonorum spectatur, esse non posse; eius-
modi autem persuasionem absque bonorum desiderio cogitari posse.
Quodsi autem ea, quae fidei inest fiducia eadem cum spe videretur cer-
ta ac indubitata, vtriusque tamen discrimen in eo poni debet, quod
spem dicentes, ad bona futura eorumque adeptionis exspectationem
potissimum respiciamus, fiduciae nomine autem non tantum conuictio-
nem de bonis futuris qua obtinendis, sed etiam fidentiam in obiectum
aliquod praesens, per quod bona futura impetrare speramus comple-
ctamur. Spem, quam Paulus praedicat, cum eiusmodi fiducia coniun-
ctam fuisse, verba, quibus illam exprimit: *ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεὸν*,
declarant, huicque eius spei Christianorum spes conformanda. Nititur
autem illa Christianorum spes, partim illorum de Dei potentia, sapien-
tia, bonitate ac veracitate certa scientia, partim autem et proxime ex-
pressis Dei promissionibus illorumque confirmationibus. (1 Pet. I, 21.)
Bona vero, quae a Deo cum fiducia sperantur a Christianis diuersi
generis esse possunt. Alia enim ad felicitatem huius, alia ad alterius
vitae felicitatem pertinent; Sunt alia, de quibus certo constat, quod no-
bis vere bona futura sint; alia de quibus tantum conuicimus illud. Sibi
vere bona huius ac futurae vitae benignissimum collaturum esse, sperat
Christianns. (1 Cor. XV, 19. 2 Tim. IV, 8. Rom. VIII, 28.) Alius qui-
dem maiori cum certitudine sperati, ac desiderio, quo in bonum spera-
tum fertur; Alius vtriusque gradu minori. Quae graduum diuersitas
a fidei, quae subiecto inest gradu pendet.

§. XXVII.

Vltima denique pars essentialis religionis Christianae *bonae consci-
entiae studium* est. De hoc studio supra (§. XVI. f.) dictis pauca tantum
adiiciemus, quae obseruatu necessaria videntur. Conscientia aut est fa-
cultas de moralitate propriarum actionum iudicandi, (*cor hominis*, 1 Io.
III, 20. 2 Sam. XXIV, 10.) omnibus communis; aut est ipsum de acti-
onum suarum moralitate iudicium, quod Paulo Rom. II, 15. cogitatio-
num alternis vicibus accusatio et defensio dicitur, quod non est omni-
um. Bona autem conscientia est animus, facta sua approbans, vt mala,

quae facta improbat dicitur. Cum vero actionum moralitas sit habitus illarum ad legem, lex autem vel naturalis sit vel positiva, qualis sit conscientia, a lege cui subsumuntur actiones, illarum ac legis cognitione, et a iudicio de actionis ad legem habitu pendet. Pauli ac Christianorum conscientia legibus naturalibus ac positivis divinis regitur, et quis illorum bonae conscientiae studet, si facta sua libera legibus divinis, omni qua fieri potest exactitudine, conformat. Hoc studium Christianorum, ad Pauli exemplum, fidei ac spei Christianae fructus est, exserit se, solerter scrutando Dei voluntatem, (Rom. XII, 2.) attendendo ad semetipsum omnesque internos externosque motus, reprimendo ad agendum stimulos, donec de actionum cum lege convenientia nobis constet, auersando, emendando, deprecando, si forte quid admissum fuerit, ab officiis, quae Deo, nobismetipsis aliisque debemus, alienum. Fructus huius studii autem, animi tranquillitas, firma ac stabilis tandem erit, si de remissione peccatorum propter Christum certi simus. (Rom. VIII, 1.)

§. XXVIII.

Ex hucusque dictis apparebit, Religionem Christianam esse Deum fide, spe ac bonae conscientiae studio, colendi modum, quem Christus eiusque Apostoli tradiderunt. Huius autem a cultu Dei naturali diuersitas ex obiectorum fidei et spei differentia, et ex diuersitate agendi normae atque motiuorum patet. Neque errabimus, si religionem christianam respectu essentialium suarum eandem cum Moesaica, quin immo Abrahamitica dixerimus; (Ebr. XI, 4. 5. Rom. IV, 5. 6. Act. X, 43.) licet concedamus, Deum diuersis temporibus, diuersimode fidei, spei ac obedientiae, adeoque cultus ipsi praestandi modum in extraessentialibus determinasse, quatenus hominum diuersa conditio requirere videbatur, si religionis essentialia conseruanda erant. Religionis autem huius praestantiam notitiae, motus animi, ac actiones, quas commendat, loquuntur, ad felicitatem huius ac futurae vitae promouendam tendentes; ut illius vniuersalitas ex studio conscientiae offensus Dei ac hominum liberae colligi potest. Sed haec de religionis Christianae proprietatibus monuisse sufficiant.